

Németh László és Tamási Áron kapcsolata a „betűn át” és azon túl

III. rész

Németh László az 1930-as évek második felétől, újabb embert próbáló időszakokban sem veszítette szem elől Tamási Áron pályáját, és szellemi törekvéseit is figyelemmel kísérte. Kettejük kapcsolatát egyre inkább a politika is befolyásolta. Az aktuális hatalommal folytatott állandó küzdelem mellett a meghatározó történelmi események, országos szintű vagy akár határokon túlnyúló viták is szorosabbra fűzték a *betű-barátságot*.

Emberek a nemzet alatt – új pályaforduló

*Terv nélkül, Napló tanulmányokban 1936. április-május*⁸¹ címmel Németh László egy esszé-, tanulmányorozatot közölt a *Tanúban*. Ennek része az *Emberek a nemzet alatt* című írás is, amelyben a szerző Illyés Gyula *Puszták népe* és Veres Péter *Az Alföld parasztsága* című műveivel együtt, azokkal párhuzamba állítva értelmezte a *Jégtörő Mátyást*.⁸² A párhuzam alapja, hogy mindhárom író a „nemzet alatt élő” magyar emberekről szól, nem népies alkotások, a szerzők származásuk, személyes tapasztalataik, kutatásaik alapján, más-más módon, más-más tájegységről nyújtanak objektív képet, láttelepet egy-egy „nemzet alatt élő” társadalmi csoportról.

Tamási regényét új, harmadik *pályafordulóként* aposztrofálta. Első pályaszakaszát a *Szűzmáriás királyfival*, a másodikat az *Ábellel* fémjelezte. E kettő, „szélesség és magasság” után a *Jégtörő Mátyás* „két új dimenziót fedezett fel: a szerkezetet és a csodát. Nem állítom, hogy új regénye van olyan, mint az Ábel; de ami kinyílt előtte: több annál. Jégtörő Mátyás az a regényhős, aki a regény utolsó oldalán születik meg. Mit csinált addig? Ment fogantatótól születésig? Nem és mégis: igen. [...] Jégtörő Mátyás lelke valami székely biogenetikai törvény

EKLER ANDREA (1971) irodalomtörténész, a *Magyar Napló* szerkesztője.

81 Németh László: *Terv nélkül. Napló tanulmányokban 1936. április-május. Tanú*, 1936, 1-2, 3-84.

82 Tamási Áron: *Jégtörő Mátyás*. Kolozsvár, 1935, Erdélyi Szépművés Céh.

szerint hatol föl önmagáig a természetén át. Belekóstol más létezőkbe, hogy egykor önmagára emlékezve nézhessen ki a természetbe.”⁸³ Németh László, noha a regény témáját nem találja elég érdekesnek, a pálya kezdeti szakaszának írásaihoz hasonlóan a műfaj megújítóját látja Tamásiban, az új regény megvalósulását a *Jégtörő Mátvásban*. Voltaképpen a Tamási-mű expresszionista vonásait hangsúlyozva állapítja meg: „De mi minden, amit elért! A valóságnak milyen nagyszerű fellazítása anélkül, hogy ízeiből egy pillanatra is kifogyna. [...] Hogy próza és költészet határa nem mindig a versláb: arra irodalmunkban a *Jégtörő Mátvás*nál kevés szebb példa találkozik.”⁸⁴

Az *Egy elbeszélés-gyűjtemény elé* című írásában Németh László a magyar irodalom kezdeteitől nézete szerint annak alapvonásait vázolja fel, párhuzamba állítva a korabeli európai irodalmi korszakokkal, *egykorú törekvésekkel*. A rendkívül izgalmas tanulmány során hosszasan kitér Tamási műveinek jelentőségére is, poétikájának egyik sarokköveként éppen a *Jégtörő Mátvás* szerkezetét, lélektani mélységét és költőiségét kiemelve.⁸⁵

Németh László *A Jégtörő Mátvás* méltatása során a szellemiség rokonságát is felismeri, a szellemi és társadalmi megújításra törekvő, cselekvő írói társban.

A történelem és a viták keresztjében

1934-ben Zilahy Lajos lett a *Magyarország* című lap főszerkesztője. Zilahy a *Szabadság* íróival vette körül magát (Illyés Gyula, Tamási Áron, Féja Géza, Kodolányi János, Kerék Mihály), ez keltette fel Németh László figyelmét. Mivel úgy látta, hogy nem volt olyan újság, amely szellemi otthon lehetett volna, ahol nem szégyenkezett volna a *szomszédság* miatt, némi reményt, rést látott a *Magyarországban*. Ironikus megjegyzése szerint a rés inkább elzárható és szabályozható

83 Uo.

84 Uo.

85 „Vérbeli elbeszélő a regényben, novellában, sőt a drámában is Tamási Áron. A legkeletibb, s legtöbb felől ostromolt, legeredetibb s legszívósabb törzset, az erdélyi székelységet emelte be – az utolsó órában szinte – a költészetbe. Kevés nagy írónak sikerült (Ramuznek talán) a tájháza határai közt maradva, egyetlen néptörzs figuráiról szólva, ilyen nyílt, magas kürtön át tártani a kapcsolatot a nagy irodalom áramlataival. Akinek módja volt őt falujában, rokoni közt látni, akik éppolyai eleven, kacskaringós, a mese ízeit s a nyelv csínyeit kiélvező elbeszélők, mint ő, azt gondolhatná, milyen nagyszerű írói tőkét kapott ez az Amerikát is megjárt székely fiú: mintha csak papíron mondaná tovább, ami ott élőszóval folyik. De ez csak érzékcsalódás, mint azt a székely irodalom jobb-rosszabb művei bizonyítják. Tamási Áron az irrealitás új, illanó elemét párolta ki a halál szélén mókázó, a balladát szinte táncoló hegyi nép természetéből, s mint Krúdy Gyula, programbavétel, eltanulás nélkül vezette le belőle; ami felé a század tartott. Egyik legjellemzőbb regénye az első kötet végén jut el oda, hogy hőse, Jégtörő Mátvás megszületik. Addig a lelke útját, gazdagodását követjük az állatvilág hősein át a megszülető székely fiúig. A fejlődéstan biogenetikája helyett a léleké, ilyesmit ad Tamási költészetében is.” Németh László: *Egy elbeszélés-gyűjtemény elé*. In *Kiadatlan tanulmányok, II.* Budapest, 1968, Magvető Kiadó.

zsilip volt, pontosan tudta a hibáit, de a lehetőségeit is, ezért kifelé inkább dicsérte a lapot. Abban is reménykedett, hogy ő is újra nyilvánosan szólhat nagyobb olvasóközönséghez, s a *pedagógiai* cél mellett új írói feladatokra, kihívásokra, műfajokra találhat. Reményei kevéssé váltak valóra, mindössze két megbízást kapott, így jelent meg márciusban a *Jelszó: Petőfi*,⁸⁶ húsvétkor pedig a *Sznobok és parasztok*⁸⁷ című írása. Noha Petőfi kapcsán sem fukarkodott a kortárs politikát, szemléletet és társadalmat bíráló provokatív gondolatokkal, igazán nagy felzúdulást a *Sznobok és parasztok* keltett, számára talán megszokott módon, mindkét oldalon. Fájdalmasabban a népiek támadása érintette. A Magyarország pedig nem adott teret arra, hogy saját nézeteinek, véleményének védelmére szót emelhesen.

1935. április 12-én Zilahy meghívta Németh Lászlót, Tamási Áront, Illyés Gyulát, Móricz Zsigmondot, Féja Gézát, hogy Gömbös Gyula miniszterelnökkel találkozzanak, szándéka az volt, hogy a népi írókat megnyerje a Gömbös-féle törekvések támogatására. Sem a Zilahy szervezte „Új szellemi front”⁸⁸ sem a Gömbös-féle „reforpolitika” nem járt sikerrel a népiek körében, 1935 nyarára a családias általánossá vált körökben. Németh László már a találkozót követően úgy vélte, hogy más típusú reformokra lenne szükség, ezért azt javasolta, hogy más programot dolgozzanak ki. Nem meglepő tehát, hogy eltávolodott a *Magyarországtól*, Zilahytól.

Tamási fontosnak tartotta az írói és a politikusi szerep elválasztását. A maga részéről az előbbit helyezte előtérbe, hangsúlyozva, hogy az írónak szabadnak és függetlennek kell lennie, s minden erejével a közössége sorsát javító reformokért kell küzdenie. A reformok szükségességét nem belügynek tekintette, Németh Lászlóhoz hasonlóan a Duna-menti népek összefogásának szükségességét hangsúlyozta.

Németh László kimondva, Tamási Áron kimondatlanul vállalt szervezői szerepet a magyar szellemi életben, amelyre diagnosztizáló, programadó, megoldást kereső, kisebb-nagyobb polémákat kiváltó írásaik is utalnak. 1934. szeptember 5–23-a között a *Budapesti Hírlapban* vitát indított Németh László három cikke (*Östehetségek és fogalomzavar*,⁸⁹ *A nép Eötvös-kollégiuma*,⁹⁰ *Rádió és népművelés*⁹¹),

86 Németh László: *Jelszó: Petőfi. Magyarország*, 1934. március 15., 60. sz., 66.

87 Németh László: *Sznobok és parasztok. Magyarország*, 1934. március 29., 71. sz., 9.

88 Zilahy Lajos *Új szellemi frontot!* című írása a harmincas évek egyik legnagyobb vitáját váltotta ki, ehhez szólt hozzá Németh László és Tamási Áron is (Illyés Gyula, Kodolányi János, Ignópus Pál, Szabó Lőrinc, József Attila, Féja Géza, Sárközi György, Remenyik Zsigmond, Nagy Lajos és mások mellett).

89 Németh László: *Östehetségek és fogalomzavar. Budapesti Hírlap*, 1934. augusztus 25., 5.

90 Németh László: *A nép Eötvös-kollégiuma. Budapesti Hírlap*, 1934. augusztus 26., 5.

91 Németh László: *Rádió és népművelés. Budapesti Hírlap*, 1934. augusztus 29., 5.

amelyre többek között Tamási Áron is reflektált⁹² *A magyar őstehetségek problémái*⁹³ című írásával.

Németh vitaindító cikkét a Nemzeti Szalonban szervezett képzőművészeti kiállítás („őstehetségek” kiállítása) és az azt megtekintő nézőközönség ihlette. Ennek tekintetében összegezte tapasztalatait a tehetség és az *őstehetség* fogalmairól, valamint az *őstehetségek* társadalmi, kulturális helyéről, lehetőségeiről. Definíciója szerint a tehetség a képesség növekedése, szerepteremtése, annak kiszélesítése, erkölcsi felemelkedés, harc a különállóért, a fontos jelentésért. A tehetség az időben mutatkozik meg. Az őstehetség véleménye szerint fogalomzavar. A szóösszetétel első fele a művész népi származására utal, azonban a művészi erő nem a származásból, *készületlenség*ből, hanem a tehetség mellett szenvedélyes megismerési vágyból, tanulásból fakad. Ezért elhibázottnak tartotta, ha lelkes emberek tehetségeket *emelnek ki*, majd *őstehetségekként* propagálják őket, hiszen két külön kultúráról van szó: „fent amit a koráramok és a nagy magyar alkotók alakítottak ki, s lenn a falujába bezárt nép ősi szokástörvényei”.⁹⁴ Vitaindító problémafelvetését cikke zárataként összegezte: „volt-e szükség erre a kiállításra? Volt, mert megmutatta, hogy amint a két kultúra közeledik egymáshoz, hogy szaporodnak köztük a vergődő lelkek, és hogy kezd feszengeni alattuk egy másikfajta, arisztokrata munkanélküliség. A közös lélekbe merült népből százával válnak ki a magányos, külön útu lelkek, s az előtt, aki e kiállításról nem úgy megy haza, mint három barátunk, fel kell döbbsennie a felelősségnek, mi lesz belőlük, és fel kell csillannia a reménynek, mi lehet belőlük.”⁹⁵

Két javaslatot is megfogalmazott. *A nép Eötvös-kollégiuma*, vagyis egy „tehetségesek iskolája” volt az egyik terve. Indoklása szerint ennek oka éppen az, amit a Sznobok és parasztokban és vitaindító cikkében is megfogalmazott. Újra hangsúlyozta, hogy nem a parasztírók sikere ellen emelt szót, hanem a „zsenit harangozók lelkesedése ellen, amely elszédíti, tönkreteszi azt, akin segíteni akar”.⁹⁶ Másik megoldásként a rádió népművelő szerepét látta (*Rádió és népművelés*). Felvázolta a rádió zárt falusi műveltséget bomlasztó hatását, de a rádióban rejlő lehetőségeket is: tízezrek hallgathatják egyszerre anélkül, hogy otthonukat el kellene hagyniuk, az előadót pedig szintén a népes hallgatóság motiválhatja. Lényeges meglátása, hogy a „népművelésnek nem lehet az a célja, hogy a népbe bizonyos ismeretet beleverjen, hanem hogy ezt a szenvedélyt a tömegek kiválóbbjaiból kiváltsa”.⁹⁷

92 Illyés Gyula, Cs. Szabó László, Kerék Mihály, Féja Géza, Szerb Antal, Veres Péter, Makkai Sándor, Schütz Antal és Ottlik László mellett.

93 Tamási Áron: *A magyar őstehetség problémái*. *Budapesti Hírlap*, 1934. szeptember 16., 54.

94 Németh László: *Őstehetségek és fogalomzavar*. *Budapesti Hírlap*, 1934. augusztus 25., 5.

95 Uo.

96 Németh László: *A nép Eötvös-kollégiuma*. *Budapesti Hírlap*, 1934. augusztus 26., 5.

97 Uo.

Tamási hozzászólásának bevezetéseként finoman, de határozottan jelezte, hogy számára a Németh által felvetett és a sokak által tárgyalt kérdések nem teoretikusak, hanem sorskérdések. Reflexiója éles társadalomkritika is. Érvelését az „alapok” tisztázásával kezdte, mely szerint a „társadalomfenntartó” tömeg a művészek munkáját hiábavalóságnak tekinti – „az író firkál, a festő pingál és a szobrász tölti az időt”.⁹⁸ Tömegben az uralkodó hatalom véleményét szajkózó embereket érti, akiknek nézőpontja azért veszélyes, mert a hatalom szemében minden tehetség *gyanús*. A hatalom részéről ezt érti, hiszen a tehetség önálló véleménye alapján állást foglal a művészeti kérdések mellett a társadalmi kérdésekben is. Azonban a szellemet illetően jogtalanok és veszélyesnek tartja arra a történelmi tapasztalatra hivatkozva, mely szerint annak a hatalomnak, amely nem támaszkodott az alkotó szellemre, nem vagy csak rövid időre volt igaza, vagyis az a hatalom nem maradhatott fenn. A megoldás alapjának tehát a közvélemény, a hatalom hozzáállásának megváltoztatását tekintette, ha – „fontos kérdésekben is megkérdik és felhasználják a véleményét; s [...] az alkotás még az alkotó halála előtt nemzeti vagyon legyen, s az alkotó pedig emberi értéke mellett nemzeti érték is – akkor sok minden szép és szükséges dolgot is játszva meg lehet csinálni”.⁹⁹ Tamási tehát az értelmiség társadalmi státusának helyreállításában látta a probléma megoldásának alapját. A terminológiát tekintve, nem tartotta helyesnek az *őstehetségek* fogalmat, saját példájával támasztotta alá véleményét (egy véletlen baleseten múlt, hogy ő tanulhatott a családból, és kibontakoztathatta tehetségét). Az *őstehetséget* tanulás, tudás, jellem és hit nélkül csak lehetőségnek tartotta. A mecénások által felkarolt tanulatlan, *kóválygó őstehetségeket* nem kuriózumnak, hanem olyan problémának látta, amely többet ront, árt, mintha semmit sem tettek volna. Úgy vélte, hogy a népből kiemelt, egyszerű festő „természetes megnyilatkozása a népnek”, a *népi bokréták, daloló csokrok* pedig hamis képet nyújtanak a magyar falu népéről.

A megoldást tekintve – a hozzászólók közül – Németh László és Féja Géza javaslatát (népi Eötvös Kollégium, a rádió útján történő nevelés, népfőiskola) jónak tartotta, de nem megoldásnak, csupán kezdeti lépésnek. Szerb Antal véleményét, hogy a nyugati társadalmak mintájára tüntessék el az osztálykülönbségeket, cinikusnak találta, s gyakorlati terv hiányában csupán evidens felvetésnek. Tamási javaslata a megoldásra egy komplex (gazdasági, egészségügyi, erkölcsi, politikai, kulturális) változtatás lenne, amely az egész népre (melynek körében az említett komplexitás leginkább megvalósul) kiterjed, nem csupán egy-egy *őstehetségre*. A vitát Németh László zárta le *Két sors között (Zárszó az őstehetségek vitájához)*¹⁰⁰ címmel közölt írásával, összegezve a javaslatokat és cáfolva a kifogásokat (miért nem lehet megvalósítani az ötleteket).

98 Tamási Áron: A magyar őstehetség problémái. *Budapesti Hírlap*, 1934. szeptember 16., 54.

99 Uo.

100 Németh László: *Két sors között (Zárszó az őstehetségek vitájához)*. *Budapesti Hírlap*, 1934. november 11., 7–8.

Hatalmas vihart kavart Németh László kíméletlenül őszinte útirajza, a *Magyarok Romániában*.¹⁰¹ 1935 augusztusában Boldizsár Ivánnal, Keresztury Dezsővel és Szabó Zoltánnal Romániába utazott. Személyes benyomásai alapján született, vallomásos, szociografikus, kritikus beszámolóját a *Tanú*ban közölte. Írására több mint hatvan reflexió érkezett.¹⁰² Sokak meglepetésére Tamási Áron nem szólt hozzá a vitához. Véleményét egy interjú keretében osztotta meg („Isten velünk, és mindenki ellenünk!”).¹⁰³ Az interjú során Tamási szellemi kapcsolatukról is nyilatkozott. Kritikusi figyelme mellett kiemelte, hogy mindketten elhivatottak a magyarság sorskérdéseivel kapcsolatban, íróként is igyekeztek nem csupán egyénileg, hanem kollektíven is hangot adni az „új Magyarország” kialakítására vonatkozó meggyőződésüknek. Közös népi gyökerekből eredő szociális érzékük, és törekvéseik: demokratikus földreform, általános és titkos választójog, új művelődéspolitikai, valóban a „népet” képviselő kormányzati berendezkedés. Németh útirajzával kapcsolatban két kritikát fogalmazott meg: egyfelől, hogy magyarországi törekvéseinek kudarcra befolyásolta nézőpontját, hangulatát az utazás során; másrészt, hogy stílusa néha bántó, félreérthető. Emellett úgy vélte, három hét alatt csak kivételes ember figyelhetett fel annyi mindenre, ami az útirajzban olvasható. Hangsúlyozta, hogy Németh nem *igazságot* „húzott az erdélyi magyarság fejére”, hanem a legégetőbb problémáikat tárta fel és tette szóvá bátran. Védelmébe is vette Németh Lászlót, fájjalva, hogy Erdély nem okult a példából ahelyett, hogy megoldást keresett volna a felvetett kérdésekre, „párt, felekezet és egyéni szempontból bírálgat egy könyvet”. Élesen bírálta azokat, akik nem tűrik a Magyarországról érkező kritikát, úgy vélte, ebben az esetben nincs jogcímük a magyarországi jelenségekről nyilvános véleményt alkotni. Kiemelte, hogy az ő felfogását tartja *emberibbnek, magyarabbnak*, mert sosem mond arról, hogy az új Magyarország ügyét a szívéen viselje. Egyetértett Németh Lászlóval abban, hogy a Magyar Pártnak, a romániai magyarság érdekvédelmi szervezetének meg kellene újulnia, s azzal is, hogy a székelyekről először a magyarok mondtak le. Ugyanakkor úgy vélte, Németh László nem ismerte fel a székely mentalitás lényeges elemeit: az életerőt és a makacs kitartást. Beszámolt arról is, hogy Farkaslakán ő kalauzolta Németh Lászlóékat, de célja az volt, hogy családi közegben a székely ember világát ismerje meg. Véleményét a sokat citált mondatban összegezte: „Isten velünk, és mindenki ellenünk!”

A *Vasárnapi Szó* szerkesztőjeként Tamási részleteket közölt a Németh szintén sokak által bírált *Kisebbségben* című írásából, amiért ő is a támadások célpontjává

101 Németh László: *Magyarok Romániában. Tanú*, 1935, 3–4, 113–182.

102 Lásd: *Magyarok Romániában*. Mentor Kiadó, 2001, Marosvásárhely, 2001; Monostori Imre: *Vita egy útirajzban – s körülötte. Új Forrás*, 1987, 6, 35–47.

103 Kovács György: „Isten velünk, és mindenki ellenünk!” *Független Újság* (Kolozsvár), 1936, február 15–22., 6–7.

vált. A *Még csak egyet szólott a kakas*¹⁰⁴ Tamási kiállása Németh László és a közös eszméik mellett. Egyetért Németh irodalomszemléletével és újtó szándékával (a régiből kiragadva a jót, nem javítgatni a rosszat, hanem *új épületet építeni*). Akik ennek gátat szabnak, azokat Tamási a címadó bibliai utalással árulónak nevezi.

Az 1956-os forradalmat követő véres retorziókra, mások mellett az érintett írók bebörtönzésére, lehetetlenné tételére Tamási Áron hasonlóképpen bátran reagált. 1956. november 26-án Németh László öt pontból álló levelet küldött neki. Láthatóan alaposan átgondolva helyzetüket, arra a következtetésre jutott, hogy az Írószövetségnek és az egyes íróknak is okosabb hallgatni az adott helyzetben, ugyanakkor nyilván kötelességük segíteni a bajba jutott társaikon. Erre legalkalmasabbnak a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsát tartotta, amelynek elnöke Kodály Zoltán volt. A pártot mint politikai fórumot elavultnak ítélte, a fogalmat lejáratottnak, nem javasolta az írók számára, hogy továbbra is pártba tömörüljenek a munkások párt iránti bizalmatlansága miatt. Inkább parasztszövetségek, paraszttanácsok létrehozását javasolta, mivel úgy vélte, ezek hiányoztak a forradalmi szervek közül. A megfontolt, érthetően elkeseredett levélben óvta írótársait attól, hogy az írói presztízszre alapozva „túlzott akciókat” tervezzenek, mert azt már nem ítélte olyan nagynak, mint gondolták. Lehetetlennek tartotta a Kádár-kormány támogatását, de megfontolandónak azt, nem lehet-e pajzs a „még sötétebb erőkkel” szemben. Végül biztosította Tamásit afelől, hogy a „tanácsra egyetlen jogcím, hogy” sorsukban „- ha úgy fordul - osztozni fog s akar”.¹⁰⁵

1956. december 28-án, megszavazzák Tamási Áron *Gond és hitvallás* című írásának szövegét az Írószövetség közös állásfoglalásaként. Németh László is részt vett ezen az ülésen, erre utalt akkor is, amikor 1957. január 1-jén csalódottan számolt be arról Tamásinak, hogy ezen az ülésen többen érdeklődtek tőle, valóban közoktatásügyi miniszter lesz-e, s ennek a pletykának nyilvánvaló célja az írótársak előtti befeketítése volt. Tudtára adta azt is, hogy megkeresték a rádiótól, hogy előadnák a Galileit. Ő azonban nem szeretett volna élen járni a csend megtörésében. Ugyanakkor nem egészen értett egyet az Írószövetség véleményével (hogy senki se publikáljon), mert soha nem utasított vissza kérést, „legyen más bűne, hogy amit írtam, nem jut el” az olvasókhöz – írta. Azonban alkalmazkodott a többség akaratához betegsége és a pletykák miatt is. Érdekes a levél azért is, mert lezárását követően még két napig írta Németh László. A következő napon újabb pletykáról számolt be, amely már újságban jelent meg, a Kossuth-díj jelölőbizottságba való meghívásáról, amelyet több okból sem szeretett volna elfogadni. A Madách Színház megkereste feleségét, hogy bemutatnák

104 Tamási Áron: *Még csak egyet szólott a kakas*. *Ellenzék*, 1939. december 17., 292.

105 Tamási Áronnak. In *Németh László élete levelekben, I. 1949–1961*. Szerk.: Domokos Mátyás. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 401–402.

a Széchenyit. Erről Tamási már tudott, mert Németh László felesége kikérte a véleményét. Németh ódzkodott a bemutatótól etikai okokból és betegsége miatt. Kijelentette, hogy ez csupán az ő döntése, más elfogadhat hasonló lehetőségeket. Egyben jelezte: „Hallom, hogy valami Dramaturgiai Tanácsot szerveznek a színházak fölé, ez, úgy hiszem, a mi nemzeti színházi szereplésünknek is véget vet.” A levél újabb zárlatát követően kérte Tamásit, hogy gondolatait ne ossza meg az írókkal, ha mégis, tegye azt a saját nevében, amennyiben egyetért felvetéseivel, hiszen ő úgyszemint publikál.¹⁰⁶ Egyértelműen vívódott lehetetlenné tett helyzetében. Az 1956–57-es levelek tükrözik azt a politikai manipulációt, csendes terrort, diktatórikus eljárást, amellyel a nem bebörtönzött írókat próbálták megnyerni és/vagy lejáratni, megsemmisíteni. Egy olyan író számára, aki művein keresztül igyekezett kulturális, társadalmi változásokat elérni, ez szinte megsemmisítő volt. Állandó igazolásra és öngigazolásra kényszerült. Az 1957. január 1-jei levelet követően január 25-én megírta Tamásinak, hogy orvosa eltiltotta minden bizottsági tagságtól,¹⁰⁷ január 27-én Illés Endrének köszönte meg, hogy levelével megerősítette döntését, mely szerint visszautasította Tamási és Illyés felkérését, hogy aktívan vegyen részt a politikai életben.¹⁰⁸ 1957. április 12-ei Tamásihoz szóló levelében sajnálatát fejezte ki, hogy Tamási látogatásakor nem tartózkodott otthon. A *Kortárs* megjelent számáról kérdezte Tamási, azzal kapcsolatban úgy vélte, lehet, hogy hibát követtek el a hallgatással. Hiába színvonalas a lapszám, talán már késő. Utólag küldött megjegyzése, mely szerint változatlanul küldte az októberben már egyszer kiszedett szöveget, már nem ért oda időben. Igazolta volna, hogy ő semmit sem változott. Visszautalva a diktatúra vele űzött „játékaira” egyértelműen megfogalmazta szándékát: „Tisztítsák meg a tulajdon gondolataim a levegőt körülöttem; annak a következményét vállalom, de az úgratását nem.”¹⁰⁹

A provokáció folytatódott, Az MSZMP KB mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalást készített a népi írókról. A voltaképpen vádiratnak is tekinthető „állásfoglalás” támadás volt a mindvégig idézőjelben emlegetett népiek, a *Válasz*, a „harmadikutas elképzelés” és a nyilvánvaló hangsúllyal a mozgalom „ideológusának” tartott Németh László ellen. Kádár János azt javasolta, hogy az irányelvek tervezetét az MSZMP ellenfeleinek is küldjék el. Mások mellett Tamási Áronnak és Németh Lászlónak is elküldték.

106 Tamási Áronnak. In: *Németh László élete levelekben, I. 1949–1961.* Szerk.: Domokos Mátyás. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 407–409.

107 Tamási Áronnak. In: *Németh László élete levelekben, I. 1949–1961.* Szerk.: Domokos Mátyás. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 412–413.

108 Illés Endrének. In: *Németh László élete levelekben, I. 1949–1961.* Szerk.: Domokos Mátyás. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 415–416.

109 Tamási Áronnak. In: *Németh László élete levelekben, I. 1949–1961.* Szerk.: Domokos Mátyás. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 448.

A magyar dráma és színház ügye

A hatalmi játék drámaíróként is fájdalmasan érintette mindkét szerzőt. Sorsközösségüket felismerve, egymást támogatva s főként érdeklődéssel fordulva egymás drámai művei iránt is, kölcsönösen reflektáltak drámai műveikre és azok színházi előadásaira. Noha drámaszemléletük különbözött – gondoljunk például Németh László arisztotelészi drámafelfogására, ibseni dramaturgiájára, Tamási Áron rítusokhoz, iskoladramákhoz, népi színjátszáshoz visszanyúló, Lorcaéval rokonítható expresszivitására –, törekvésük a magyar dráma és színház megújításában, a drámai nyelv újragondolásában találkozott.

Reflexióik során érzékenyen reagáltak a korabeli társadalmi és kulturális léthelyzetre is. Ennek jegyében méltatta Tamási a *Tanút*, jelezve, hogy elgondolkodtatta Németh *Arisztophanész-tanulmánya*¹¹⁰ (amelyre a *Tamási „játékai”* című Németh-tanulmánnyal kapcsolatban visszatérek). Németh emlékezésében Tamási levelét idézi, a jóleső érzés kifejezésén túl érdekes a hatás kölcsönössége, amelyre Németh László utal. „Igen melegen írt Tamási Áron: »sok hibája van irodalmi életünknek, de a legnagyobb az a posvány, melyet te igyekszel lecsapolni a Tanúval.« Valami tömörülésre is céloz; ahhoz jó gerinc volna a *Tanú*. Legjobban a levél végének örültem: »Most darabírással kínozzom magam. Népi játékot szeretnék írni: olyat, mintha népi színműirodalmunk sora nem is lett volna... Érdekes volt, amit Arisztophanészről írtál.« Még érdekesebb, hogy a tanulmány írása közben én is többször gondoltam Tamásira. Földízü humor és délibáb irrealitás arisztophanészi elegyítésre kevés alkalmasabb magyar tehetség született, s ha az *Énekesmadár*hoz a tanulmányom csak egy szikra bátorságot is adott, megérte vesződni vele.”¹¹¹

1934-ben *A magyar rádió feladatai* között megemlítette a magyar dráma és színház megújításának ügyét is. A rádiójátékot az írók számára is motiváló feladatnak és lehetőségnek tartotta, emellett a már létező drámák rádióban történő bemutatását a szerzők és a dráma megmutatkozási terének, a hallgatóság részéről a kellemes meglepetés élményének. Példaként Tamásit említette: „A rádió a legolcsóbb kísérleti színház; egy színház sem jut el ilyen olcsón a főpróbáig, és sehol sem bukhatnak meg a darabok ilyen zajtalanul. Ha a rádió ezt az előnyét, mely szorultságából következik, ki tudja használni, s olyan új darabokat hoz színre, mint éppen most Tamási *Énekes madara*, ő diktálhatja a színházak műsorát, hiszen melyik igazgató nem kap a darabon, amely száz-ezer fül előtt már bevált.”¹¹²

Szintén 1934-ben Németh László egy interjúban a „A mai dráma? – kérdésre Tamási darabjának sorsát említette példaként tömör, kritikus válaszában: „A színvonalkülönbség a mai magyar irodalom és a színházak műsora között oly

110 Németh László: *Aristophanes. Tanú*, 1932, 1, 16–24.

111 Németh László: *Magam helyett. Tanulmány az életéről*. Budapest, 2002, Püski Kiadó.

112 Németh László: *A magyar rádió feladatai. Tanú*, 1934, 9, 197–222.

nagy, hogy megdöbbentő hatása lenne, ha az a gát, amely az irodalmat a színháztól távol tartja, átszakadna. A jó írók nem fáradnak olyan mű megírásával, melynek elhelyezése leküzdhetetlen akadályokkal járna. Arra, hogy jó darabnak mi a sorsa a magyar színháznál, példa Tamási *Énekes madara*, melyet ugyanakkor, mikor színházaink a legbotrányosabb darabokat adják, a Nemzeti vizszautasított.”¹¹³

A hét évvel későbbi *Kétféle bemutató*¹¹⁴ mintha tanúbizonyságát adná Németh kultúrákritikájának. Írásában Tamási Áron *Vitéz lélek* és Vaszary Gábor *A szőkékkel mindig baj van* című előadását taglalja. Bár túlzottan nem bírálja az utóbbit, nem is bocsátkozik hosszas fejtegetésbe azzal kapcsolatban. A színikritika arányai beszédesek. Tamási darabjának elemzését néhány soros Vaszary-kritika követi, amelynek lényege, hogy a megszokotthoz képest kevésbé szórakoztató, de egy jó színész veszett helyzetből is sikert tud elérni. Vaszary darabjának említése valójában a magyar színház ügye és a kétféle színházi lét érzékletes bemutatása szempontjából fontos – szimbolikus. Erre utal a cím is, *Kétféle bemutató*, majd a kritika felütése: „A Tamási-bemutató mindig nagy izgalom számunkra. Itt nemcsak egy mű, egy drámai szerző harcol az életért, hanem a magyar dráma egy-egy törekvése. Tamási Áron, szépirodalmunk legnagyobb kísérletezője: műveiben mindig a műfajt próbálja újjáteremteni.”¹¹⁵ Magát a drámát Németh dicsérte. Különösen a nyelvezetet tartotta kiemelkedőnek, amelyet meghatározó jelentőségűnek tartott küzdelmüket tekintve. Tamási nyelvezetét egyszerre költőinek és drámáinak ítélte, olyannak, amelyben új megoldásokra, új *szikrázásra* talált. Méltatta Tamási szituációteremtő képességét, valamint a székely falu plasztikus megjelenítését. Üdvözölte a Tamási novellisztikájából már ismert számár szimbólumot, amelynek cselekményszervező, struktúrát erősítő, annak feszességét szolgáló funkcióját is kiemelte. Egyetlen bírálat érte részéről Tamási darabját: a másik szimbólumot, *az égi lány szárnyát* nem érezte eléggé erőteljesnek, ugyanakkor az ehhez kapcsolódó jelképek közül néhányat túlmagyarázottnak tartott. Az előadást felemásan értékelte, úgy vélte, a színeknek nehéz feladatot jelentett a darab, igyekezetüket elismerte, technikai hibáikat nem hagyta említés nélkül. Noha maga az előadás nem ragadta magával, ezt nem Tamási hibájaként róta fel, a későbbiekben is nagy reményt fűzött a dráma megújítását célzó kísérleteihez.

*Tamási „játékai”*¹¹⁶ című tanulmányában már négy Tamási-dráma (*Énekes madár*, *Tündöklő Jeromos*, *Vitéz lélek*, *Csalóka szivárvány*) értelmezése révén vizsgálja a kritikájában felvetett kérdéseket. Indítéka a *Csalóka szivárvány* kedvezőtlen

113 Sz. Weress Jolán: A magyar irodalom műhelyeiből. Beszélgetés Németh Lászlóval. *Magyar Út*, 1934, 7, 11.

114 Németh László: *Kétféle bemutató*. *Híd*, 1941, 6, 16–17. (Vaszary darabjának Németh László a főpróbáját látta.)

115 Uo. 16.

116 Németh László: Tamási „játékai”. *Magyar Csillag*, 1942, 13, 403–407.

fogadtatása. „Mi lesz a magyar irodalomból, ha ilyen műveket, mint a *Csalóka szivárvány*, vita nélkül engedünk eltemetni? Nem mi szorítjuk az ország útjára közönyünkkel a merészebb lábakat?” – tette fel a nyilvánvalóan költői kérdést, amelyet tanulmánya során Tamási drámáit értelmezve meg is válaszolt.

Németh nem véletlenül idézte fel érvelésének alapjául az *Aristophanes*-tanulmányára érkezett Tamási-reflexiót. Jó érzékkel fedezte fel a két szerző dramaturgiája közötti hasonlóságot, illetve azt, miért foglalkoztatta egykor tanulmánya Tamásit éppen drámaterveinek fontolgatása idején. A poétikai sajátosságok mellett Tamási könnyedén ráismerhetett (főként Németh metaforikus nyelvezetének, szimbolikus párhuzamainak tudatában) saját és kora helyzetére a Németh által felvázolt görög kultúra- és műfajfejlődés teóriájában. „Megszoktuk, hogy a görögök kultúráját a legnagyobbak tartjuk. Azonban épp Arisztophanes korában jóval nagyobb a zsenialitásuk, mint amilyen szilárd a kultúrájuk. A kultúra egyenletes magas szintet jelent, a zsenialitás pillanatnyi képességet, egy még magasabb szint elérésére; a kultúra lassan fejlődik, a zsenialitás nagyokat ugrik anélkül, hogy új szintjét tartani tudná. A francia kultúrnép, a görög Platónig inkább zseniális. A különbség jól látható a műfajok kialakulásában. A francia műfajok fejlődnek, a görög műfajok estéről reggelre itt vannak, s csak akkor fejlődnek, amikor hanyatlanak.”¹¹⁷ Németh felhívta a figyelmet Arisztophanes komédiái és a *parasztkomédiák* humorának, a kar és a falusi komédiák közönségének párhuzamaira, a tér és az idő felrúgására, a valóság *fejtetőre állítására*, a színpad és a közönség közötti interakció jelentőségére (amihez Lorca is vissza kívánt nyúlni, nem véletlen a Tamási- és Lorca-drámák párhuzamainak ismétlődő említése a recepcióban). Különösen Arisztophanes komikai ötleteit értékelte, amit később Tamási megítélése során is hangsúlyozott. S amit Ablonczy László is kiemelt *Tamási Áron sorsjátékai*¹¹⁸ című könyvében, a drámai nyelv kérdése, amelyet Németh a korabeli dráma legnagyobb problémájának, és a Tamási-dráma legkiemelkedőbb novumának, poétikai értékének tartott. Úgy vélte, „Tamásinak a jelentősége a magyar irodalomban kezdettől fogva ez volt: a prózai műfajokat ő irányította legállhatatosabban és legkönnyedbben a nagy költészet felé. De az új drámának is ez épp a műzsája: visszalopni valamilyen képpen a színpadra a költészetet.”¹¹⁹ Ebben a vonatkozásban Tamásit Pirandellohoz és Claudelhez hasonlította.

A négy darab áttekintése során megfogalmazott némi kritikát például a jellemformálással kapcsolatban, vagy felvetette a kritika által felrótt kifogásokat, így a drámai szerkezet szétesését, de ezeket rögvest cáfolta is. Bírálóinak azt tanácsolta, tekintsék Tamási darabjait drámai költeményeknek, élvezzék nyelvi gazdagságát, s törekedjenek annak megértésére. A Németh-tanulmányok többsége egy központi gondolat köré épül. A Tamási-drámákról szólva Németh

117 Németh László: Arisztophanes. *Tanú*, 1932, 1, 16–24.

118 Ablonczy László: *Tamási Áron sorsjátékai*. Budapest, 2022, MMA Kiadó, 60–61.

119 Németh László: Tamási „játékai”. *Magyar Csillag*, 1942, 13, 404.

a magyar dráma megújításának lehetőségét vizsgálta a drámai nyelv forradalmi megújítása által. Tamási-drámában ennek koncepcióját fedezte fel, „az aristophanesi játék új magyar”¹²⁰ változatát, törekvéseinek rokonságát az európai drámai törekvésekkel, a költészet *visszalopását* a színpadra, egy elhanyagolt műfaj felemelésének lehetőségét.

Pályájuk során a későbbiekben is nagy erőfeszítéseket tettek a magyar dráma ügyéért. Ennek egyik szegmense a színházak megnyerése volt, egyik alapelvük elfogadtatása a színházak vezetőivel, mely szerint a színházaknak támogatniuk kell a magyar dráma *legjobb törekvéseit*. Németh László Giraudoux *Sellőjének* és Tamási *Csalóka szivárványának* párhuzamával kívánta érzékeltetni, hogy a világirodalmi kánon mellett nem elhanyagolandók a más poétikai értékekkel bíró magyar szerzők sem.¹²¹

1949. január 19-i Illés Endrének írott levelében¹²² célzott Major Tamás egyik nyilatkozatára, amelyben kifejtette, hogy eddig ő adott szerenádot Németh és Tamási ablaka alatt, azonban a fordulat éve után már nekik kell szerenádot adniuk, ha színpadra akarnak kerülni... Az 1948 és 1953 közötti időszak valóban a hallgatásé volt. Miután Németh László hódmezővásárhelyi tanári pozícióját is lehetetlenné tették, a Baumgarten-díjat is másnak adták, művei nem jelenhettek meg, kizárólag a műfordítás maradt számára. A fullasztó politikai és irodalmi közegben, írói alkotást – írói ereje tetőpontján – háttérbe szorítva a műfordítói munkáját „gályapadnak” nevezte. Kényszerből aztán szenvedély, gályapadból „nyelv-kémiai fülkékkel” körülvett „laboratórium” lett. Az időszak Tamási Áron számára sem volt könnyebb. Ő is áldozata lett a Magyar Írószövetségben 1949-től indult „tisztogatásnak”, Németh Lászlóhoz hasonlóan hallgatásra ítélték, ő is alig jutott honoráriumhoz, 1949-ben megszüntették MTA-tagságát is.

1953 februárjában Németh hozzákezdett a *Galilei* írásához, nem sejtve az újabb megpróbáltatásokat. A *Galileit* többször átírták vele, másorra tüzték, majd letiltották. (Az eredeti szöveggel csak 1994-ben, Debrecenben mutatták be a darabot, a műsorfüzetben közre is adták a drámát.) Németh főként a *Galilei*

120 Uo.

121 Mit támogathat ez a Sellő? A szivárványt, Tamási Szivárványát. Mind a kettő drámai költemény, mind a kettő a varázslatok anyagából készült, s egy bűvészpálcán lebeg. [...] Mi nemcsak utánozzuk Európát; nálunk is megérnek az ő gyümölcsei. Tamási nem hallott Giraudoux-ról, valószínű, hogy más hasonló drámai költeményeket sem ismer: székely fényeiből mégis olyasféle buborékot fú, mint a francia költő az ő túlfinomult, kicsit már szélhámos műveltségéből. A kritikusok pedig morc fejcsóválásaik helyett bölcs párhuzamot biflázhathatnának be a műköltőről és a népköltőről. Giraudoux mindent műköltőként csinál: csupa finom célzás, délibábbbá fölkapott műveltségi elem, egy nagy virtuóz túlhabzó formagénye. Tamási a nép helyett játszik; a föld ízeivel, egyszerűbben s talán ügyetlenebbül, de hitelesebb zamattal. Kisebb virtuóz, de nincs mit tenni: nagyobb költő.” Németh László: Giraudoux: Sellő. *Híd*, 1943, 2, 12–13.

122 Illés Endrének. In *Németh László élete levelekben, I. 1949–1961*. Szerk.: Domokos Mátyás. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 9.

kapcsán ért megpróbáltatásokra vezette vissza kórossá vált hipertóniáját. Tamásival való sorsközösségét felismerve írta Benedek Andrásnak 1954 márciusában: „Én meg vagyok győződve, ha a *Galileit* akár a júniusi, akár szeptemberi változatában bemutatják – néhány akadémikuskodó literátoron kívül –, azt minden nézője mint az új magyar színjátszás szerencsés új lépését könyvelte volna el – amelyet követhettek volna újabb művek, úgy mint Tamási esetében.”¹²³

(A szintén hallgatásra ítélt Tamásinak az 1953-ban bekövetkezett politikai változásokat követően két kötete jelent meg – *Bölcső és Bagoly, Hazai tükör.*) 1954. április 13-án Németh visszatért erre a problémára,¹²⁴ nyíltan leleplezve és megnevezve a politika manipulatív játékát, az írók kiszolgáltatott és lehetetlen helyzetét, egymás előtti és egymás elleni kijátszását. „Az én nézetem az, hogy a *Galilei* azon az alapon, amint Tamási regényei, első fogalmazásában is előadható volt – ha a két gondolkozás érintkező pontjait nézzük és hangsúlyozzuk benne.” Nem Tamási kedvezőbbnek tűnő helyzete zavarta, hanem a sajátját nem tudta értelmezni.

Tamási élesen reagált Németh *Két felszólalására* (*Műfordító és kiadó; A Romeo és Julia-fordítás vitája*).¹²⁵ Németh így emlékezett vissza erre a momentumra: „Ella ezen az őszön is pezsgette az életet, készítgette a szendvicseit, s utazgatott a város különböző pontjaira. Márta, Farkasék, Ferenczyék elmaradtak, de jöttek mások. Egy alkalommal Tamási Áron volt ott egy nagyobb társaságban fiatal feleségével. Rosszkedvű volt: írt egy mesejátékot, amelyet az egyik színház dramaturgjai egy éven át elemeztek, végül arra is kisütötték, hogy az ördögök csak a kommunisták lehetnek benne. A darabot én is láttam, s a Nemzeti nevében Benedek András is. Énnekem tetszett – ha nem is mint dráma –, Benedeknek nem. Ebből, s hogy a *Galilei* kellett a Nemzetinek, valami ingerültség volt benne ellenem is. [...] Tamási most ilyesformán inkább hallomás, mint autopszia alapján kapott bele a *Csillagban* megjelent két felszólalásomba (az egyik a kiadók módszerét bírálta – a másik Shakespeare-fordításaimnak lett később kiindulópontja). „Az író vagy írja az igazat, vagy ne írjon semmit” – mondta ki e két cikk ürügyén, de nyilván *Galilei* hírébe harapva. Nekem fáj ez a mások előtt odavágott elmarasztalás: a nemzedéken belüli írók közt ő volt az egyetlen, akivel közel huszonöt éven át mindig zavartalan volt a viszonyom.”¹²⁶ A politikai mechanizmus tehát működött, nem féltékenységet, hanem bizalmatlanságot teremtve az emberek, így az írók között is. Németh László számára rendkívül fontos volt Tamási véleménye a *Galileiről*. Visszatekintve örömmel számolt be

123 Benedek Andrásnak. In *Németh László élete levelekben, I. 1949–1961.* Szerk.: Domokos Mátyás. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 170.

124 Benedek Andrásnak. In: *Németh László élete levelekben, I. 1949–1961.* Szerk.: Domokos Mátyás. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 182.

125 Németh László: *Két felszólalás. Csillag*, 1953, 12, 1892–1899.

126 Németh László: *Magam helyett. Tanulmány az életéről.* Püski Kiadó, 2002, Budapest.

arról, hogy a Galilei megjelenését követően Tamási amint elolvasta, felhívta Németh Lászlót. A feleségével tudott beszélni, és amikor Németh visszahívta már csak a „negyedik felvonásra vonatkozó kifogásait mondta”. A felemás telefonbeszélgetés, a kölcsönös gesztus mégis elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy kissé megingott kapcsolatukat helyrebillentse.

Műfaji kérdésekről elmélkedve vetette fel Németh László a nyelv és a *drámai indulat*, a dráma és a költői kifejezőerő összefüggésnek kérdését. A *Villámfénynél* című drámája kapcsán felidézett belső polémiája, vívódása a nyelvi *hitelességgel* vezeti a Tamási *Énekes madarával* vont párhuzamhoz. „A parasztdráma, ahogy Tamási *Énekes madara* példát mutatott rá, beviheti a dráma nyelvébe azt a színt, erőt, irrealitást, ami ezt az igényt kielégíti, a történeti dráma, mint csakhamar tapasztaltam, az archaikumból, a múlt szókinéséből, szájartásából kapja meg ugyanezt...”¹²⁷

Tamási színdarabjainak „népszerűtlenségét” Németh László Dobos Árpádné Mánya Annának írott levelében¹²⁸ „magyarságával” indokolta, értetlenségét is kifejezve a közvéleménnyel szemben. A *nemzet-ragasztó című* írásában¹²⁹ (1966-os veszprémi előadásában) többek között az *olvasói degenerálódásról* szólva kiemelte Tamási *magyarságának* előnyeit és hátrányait a befogadói attitűd szempontjából: „az olvasói degenerálódásnak a mi szempontunkból egyik legsúlyosabb tünete, hogy az olvasók nagy részét, akár nyugatrajongó sznob az illető, akár ponyvaolvasó – mennyire idegesíti, mintha csak egy belső elszakadtságban élne, mindaz, ami magyarságára emlékezteti. Nemrég halt meg Tamási Áron. Negyven esztendőn át szinte selejt nélkül írta egymás után művészi fölénnyel novelláit, regényeit. De az, ami pályája elején hasznául volt, hogy írásaival egy elsüllyedt magyar világra emlékeztetett, a végén hátránnyá vált. Hiába írta, csalta ki a kicsinyes realizmus fölé azt a költői, prózai szívárványházat, amelyre a nyugati írók egy része is törekedett, a nyugatrajongók is mint provinciális írók intézték el.”¹³⁰ Hasonló folyamatot vélt felfedezni a színházi előadásokat illetően, a magyar drámáért és színházért folytatott küzdelmük kudarcát látva az *olcsó szórakozás* és a *divatok* uralta színházi életben. Csalódottan írta: „A nézőtéren ez a folyamat még rohamosabb s szembetűnőbb, mint az olvasók táborában.

127 Németh László: A Villámfénynél felújítóinak. In *Megmentett gondolatok*. Budapest, 1975, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.

128 Dobos Árpádné Mánya Annának. In *Németh László élete levelekben, II. 1962–1966*. Szerk.: Domokos Mátyás. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 739. „A magyar dráma különben is leszorult a magyar színpadról; én is visszatérek Papírszínházamhoz. Ennek a darabnak meg két terhététele is van. 1. Hogy legnagyobb értéke a magyarsága, s eljutottunk oda, hogy ez már nemcsak a literátorokból, de az úgynevezett művelt olvasókból is ellenszenvet vált ki; Tamási népszerűtlensége a kitűnő példa rá.”

129 Németh László: A nemzet-ragasztó. (Előadás a veszprémi Kisfaludy Klubban 1966-ban.) *Új Írás*, 1977, 10, 66–70.

130 Uo.

A harmincas évek elejétől Tamási, Kodolányi, majd Illyés Gyula, Illés Endre munkásságában s az én huszonöt drámámban létrejött valami, amit a magyar drámának lehetne nevezni. Nemzedékünknek ez volt egyik legfontosabb közösségi tette, hisz a dráma közösség-összehozó hatalma tudvalévően a legnagyobb. S a sok forró estének, író és közönség szép találkozásának mintha nyoma sem maradt volna a színházi kultúránkban.”¹³¹

Ablonczy László, Bertha Zoltán, Görömbei András, Kocsis Rózsa, Cs. Nagy Ibolya, Márkus Béla, Füzi László, Monostori Imre, Grezsa Ferenc, Mester Yvonne, Vallasek Júlia, Jánosi Zoltán és mások jóvoltából Tamási- és Németh-drámák *rehabilitációja* jó úton halad, azonban a színház tekintetében van még teendő...

Kapcsolat levelekben, hétköznapokban

A tanulmányok, kritikák mellett Németh László és Tamási Áron kapcsolata levelezésükben, a privát szférában is nyomon követhető. Az eddig említettek mellett érdemes kiemelni két Németh által írott, Tamásit méltányoló, támogató levelet. 1939. szeptember 24-én kelt levelében arra kéri Gulyás Pált, hogy „Tamásit ne engedjétek soha le-»értékelni« a pestieknek”. 1941-ben Illyés Gyulának írott levelében Tamásit nemzedékük hét-nyolc „elsőrangú tehetsége” között emlegeti, figyelmébe ajánlja írásait. Illyés válaszából kiderül, hogy egyezik véleményük.¹³² A levelek tanúsága szerint Tamási sem csupán érdeklődéssel követte pályatársa publikációit, életét, de több alkalommal igyekezett neki segíteni is, vagy éppen támogatásáról, együttérzéséről biztosította Németh Lászlót.¹³³

Találkozásaik közül (Németh Farkaslakán töltött napjain kívül) a sajtó különösen kettőt emelt ki. Az 1940. november 9-ei hódmezővásárhelyi irodalmi (Tamási-)estet, ahol Németh László Tamásiról és az erdélyi lélekről, Tamási pedig a *Fiatal Magyarországról* beszélt 400 hallgató előtt a városházán.

Szintén nagy sikerrel szerepeltek együtt 1943. május 31-én az Operában a könyvnap alkalmából, az EKE „Él az örök magyar szellem” programsorozatban. Németh

131 Uo.

132 Illyés Gyulának. In *Németh László élete levelekben, 1914–1948*. Szerk.: Németh Ágnes. Budapest, 1993, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 381–382.

133 A *Cseresnyést* ért támadások közepette, 1942. január 22-én Marosvásárhelyről Tamási, Illyés Molter Károly küldenek közösen együttérző levelet Németh Lászlónak, invitálva őt is körükbe. Tamási üzenete: „Bajtársi érzülettel vagyunk melletted a viharban, mely a Cseresnyésekben dúl.” In: *Németh László élete levelekben, 1914–1948*. Szerk.: Németh Ágnes. Budapest, 1993, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. 717. Másutt Németh László Féja Gézának számol be arról, hogy miután frontszolgálatra kötelezték (noha több érv szólt besorozhatósága ellen), feleségének Tamási adott tanácsot, kihez forduljon, hogy férje felmentést kapjon a katonai szolgálat alól. 1944. augusztus eleje, Uo. 449.

László a *Kisebbségi sors* (*Nagyváradi beszéd*) című írásával szerepel, Tamási és Gulyás Pál is előadást tartottak, Illyés, Sinka, Szabó Lőrinc, Erdélyi József verseiket szavalták. Bartók és Kodály művek hangoztak el. Kristó Nagy István volt a műsor szerkesztője.

A kritikákon, tanulmányokon, portrékon kívül Németh László más írásai-ban is reflektált Tamási műveire, például egy-egy párhuzam, szereplő, elméleti kérdés kapcsán elevenítette fel meghatározó olvasmányélményeit. Az apró megjegyzésekből is következtetni lehet arra, hogy milyen esztétikai jellegzetességek, tematikai mozzanatok ragadták magukkal, keltették fel figyelmét. Az *Iskola a Kakasúton*¹³⁴ intertextualitásában és az *Utolsó kísérlet*¹³⁵ Előszavának vallomásosságában Jégtörő Mátyás¹³⁶ „útjával”, fejlődéstörténetével, egzisztenciális kérdéseivel von párhuzamot. A Juhász Gézával vitázó *Mi a ponyva?* című írásában Németh László felidéz egy találkozást, ahol a jelenlevő írókhoz intézett kérdésre (Illyés Gyula, Kodolányi János és mások mellett) Tamási is tréfásan felelt, a ponyva fogalmát definiálva: „a ponyva az erdő; ő adja az oltalmat, hogy itt-ott egy virág is nyílhasson”.¹³⁷

A magyar költészet vizsgálata révén, a poétikai sajátosságokat, a magyar líra megújulását kutatva, taglalva, Németh László eljutott a verstani kérdésekig. Több tanulmányban foglalkozott a magyar verselés és a magyar nyelv jellegzetességeivel, mások mellett Pilinszky János, Nagy László és Illyés Gyula versei mellett éppen Tamási nyelvezetében fellelve azokat. „A legkellemesebb olvasói élmények egyike, amikor az ember egy ismeretlen író szinte első akkordleütéseiből felismeri, hogy anyanyelvének komoly jelenségével került szembe, aki még sok meglepetéssel fog szolgálni neki és nemzetének is. Életemben először Tamási Áron egy találmára felvett novellájáról éreztem ilyet, szinte az első bekezdésnél.”¹³⁸ Nyilvánvalóan a *Lélekindulás* meghatározó élményére utalt, annak a kritikái során is emlegetett nyelvi szépségére, kifejezőerejére, gazdagságára.

134 Németh László: *Iskola a Kakasúton*. In *A kísérletező ember*. Budapest, 1963, Magvető Kiadó. „Az ember azzal, hogy megfogant, iszonyú sebességű, de egyre lassuló utazásra váltott jegyet, amely alatt, a magzati lét első hónapjában, évszázmilliókat, majd évmilliókat száguld át (mint Tamási Jégtörő Mátyása – böktem közben Sellye felé) hal, béka, emlős ősei létére emlékezőn, s ez a száguldás a születés után is folytatódott, hisz ha csak a beszédet nézzük, az út az első állati hangtól az értelmes beszédig, amelyet a kisded egy év alatt megtesz, a legkurtább becslés szerint is évtizezredekbe került.”

135 Németh László: *Utolsó kísérlet*, I. Budapest, 1969, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. „Jó Péter nem belőlem szakadt ki, a magyarságból épült, azért kell (mint Tamási Jégtörő Mátyásának az állatvilágon), magyar világunk minden rétegén át, meggazdagodva s egyre biztosabb egyensúllyal fölnyomulnia, olyanokon át is, mint a magyar katolicizmus, mely az én fejlődésemből szinte teljesen kimaradt; őneki azonban ott kell hordania magában.”

136 Tamási Áron: *Jégtörő Mátyás*. Kolozsvár, 1935, Erdélyi Szépművés Céh.

137 Németh László: *Mi a ponyva?* In *Kiadatlan tanulmányok*, I. Budapest, 1968, Magvető Kiadó.

138 Németh László: *Mi a tag?* In *A kísérletező ember*. Budapest, 1963, Magvető Kiadó.

*A költő és faluja*¹³⁹ noha 1966 augusztusában újra megjelent a *Kortárs*ban, Németh László nem nekrológnak szánta. Simon Istvánnak írott levelében egyértelműen utal erre, kiegészítést kérve a publikáció elé: „A múlt év nyarán egy külföldi antológia számára áttekintést próbáltam adni a magyar irodalomról. Ebből a 30 gépelt oldalnyi tanulmányból ez az egy oldal volt Tamásié. Nem nekrológ tehát – egy idegenvezető futó magyarázata.”¹⁴⁰ Annál is inkább fontosnak tartotta ezt tisztázni, mert a saját szempontjából is problematikusnak tartotta írását Tamási Áron halála után. „Az emlékezetem megcsalt; nem tudtam, hogy ebben a fejezetben ennyit beszélek az én falumról. Ha tudom, tán inkább azt ajánlom, amit *Az értelmiség hivatásában* Tamási darabjairól írtam. Így azt mondhatják, még nekrológban is magáról értekeznek.”¹⁴¹

Németh László önreflexív megjegyzése látványos példája annak, hogy a néha kíméletlen kritikus saját írásaival sem bánt kesztyűs kézzel. *A költő és faluja* erdélyi útjának Farkaslakán töltött napjait örökíti meg, amikor kísérője Tamási Áron volt, vendéglátója pedig a Tamási-család. Az esszé a költői irodalmi szociográfiák stílusát és aprólékosságát idézi. Első felében érzékletesen ragadta meg a táj és az ott élő emberek elválaszthatatlan egységét, a szegénység és az emberi drámák mellett is megnyilvánuló *tündéri* jellegét. Úti élményei olvasmányélményeit idézték, ebből eredő következtetései a recepció kedvelt hivatkozási alapjául szolgáltak. „Amit a költészet színének hittem, élet volt, amit góbéságban agyafúrt túlzásnak: közbeszéd. [...] Amikor a vízér dombjai közt a falucska feltűnt, el voltam szánva, hogy azért sem látom benne az *Énekes madár* színpadát. De mihaszna, ezt a falut nem Tamási költötte, előbb őt a falu; akárhol vágtam meg, ő folyt belőle, ahogy a barackból csak baracklé folyhat. [...] Mást se tesz, csak mint a kútfő, bukja a mások szegénységéből, életkedvéből fölszálló ízeiket, s annyi költőnek, aki dicsőséget sosem látott, minden dicsőségét ő aratja le, székely Homeros maga.”¹⁴² Figyelembe kell venni azonban, hogy Németh László a későbbiekben utalt esszéjének Tamási alkotásaira vonatkozó költői túlzásaira, kiemelve például, hogy a család által mesélt történetek nyelvezete nyilván nem egészen azonos Tamási alkotói nyelvvel. Inkább a Tamási és *forrása* közötti szoros és elválaszthatatlan kapcsolatot kívánta hangsúlyozni. Következtetése is erre vall: „Farkaslaka tanúsága szerint a tehetség épp annyira körénk, mint belénk rejtett kincs s Tamási örök adója a bábának, aki világra

139 Németh László: *A költő és faluja*. *Magyarország*, 1935. december 25., 8., majd *Kortárs*, 1966/8, 1207-1209.

140 Simon Istvánnak. In *Németh László élete levelekben, II. 1962-1966*. Szerk.: Domokos Mátyás. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 947.

141 Simon Istvánnak. In *Németh László élete levelekben, II. 1962-1966*. Szerk.: Domokos Mátyás. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 970.

142 Németh László: *A költő és faluja*. *Magyarország*, 1935. december 25., 8., majd *Kortárs*, 1966/8, 1207.

itt segítette”.¹⁴³ Bertha Zoltán – tanulmányának címét is részben az értelmezett Németh-esszéből merítve – állapítja meg: „a poétikai komplexitás azonban nemcsak az újdonsághoz, az avantgarddal is érintkező mítoszképző művészt karakterizálja, hanem a kollektív azonosságot, a közösségi gondolkodásmódot őrző és revitalizáló népi író, a regionális és etnografikus dimenziókat kitégítva megörökítő írástudót is”.¹⁴⁴ Az esszé második felében (önmagát bíráló és az olvasók kritikájától tartó észrevétele szerint) valóban párhuzamot von a maga faluélményével. Ez részben a némethi esszé, tanulmány sajátosságából, vallo-másos jellegéből adódik, részben Németh László teoretikus hajlamából. Gyer-mekkori élményeit felidézve *adósságról* írt,¹⁴⁵ majd a *falú* fogalmának szubjektív és átfogó, általános definíciójáig jutott el,¹⁴⁶ konklúziójában megfogalmazva a szemlélete szerinti alkotói egzisztencia lényegét. „A falu az, aminek itt nyug-tát állítok ki. S a falu még nem népieskedés. Proust regénye is a faluból indul el [...] Falujának minden igazi írónak lennie kell, még annak is, aki sosem élt falun. Mert nemcsak Erdély és a Dunántúl, a városok is tele vannak falukkal. [...] Falu mindenütt van. Nem is más talán a falu, mint az az élet- és kultúraegység, amit a költő a világból kiszakít. [...] A demokrácia szép a törvényszéken és a villa-moson. A művészetben a hűbériség uralkodik; a költők falvak urai s akinek még falva sincs, olyan, humanistáim, mint a földtelen zsoldoslovag.”¹⁴⁷ Bertha Zoltán Imre László tanulmányára is visszaaló, találó értelmezése szerint: „a szer-ves népi műveltségéből, a preformált nyelviségből, a ciklikusan örökletes nyelvi és szellemi kultúrából, az organikus-mitologikus világtudatból sarjadzó-táplálkozó irodalmi képződmények” konstituálják „az ún. »nemzeti paradig-mának« egyfajta modernista-modern vonulatát, amelynek múlt századi ki-fejlete Imre László koncepciója szerint elsősorban a nemzettörténelmi eposz

143 Németh László: A költő és faluja. *Magyarország*, 1935. december 25. 8., majd *Kortárs*, 1966/8, 1207.

144 Bertha Zoltán: „Világirodalmi költő”, „székely Homérosz”. Németh László Tamási Áronról. In *Németh László irodalomszemlélete*. Szerk.: Görömbei András. Debrecen, 1999, Kossuth Egye-temi Kiadó, 76.

145 „Így gondolkoztam Farkaslakán, a magas ágyban, melynek csíkos cihája nagyanyám ágyára emlékeztetett. S a régi ágy emléke [...] a magam adósságát juttatta eszembe hirtelen. Hisz nekem is van szülőfalum – ha nem is édes, hát adoptált, odaát a Dunántúlon, amelyben apám született.” Németh László: A költő és faluja. *Magyarország*, 1935. december 25., 8., majd *Kortárs*, 1966/8, 1208.

146 „Nem mondhatja senki, hogy mint író a falunak voltam élősdi. Európát és a történelmet jártam, a zamatokat és növényeket szerettem. De mindez csak kaland volt; a biztos, ami kísért és fogott: a falu. Ő adta nekem az algebrát, mellyel az élet minden esetlegessége kife-jezhető; magamat az ő alakjaiban nagyítottam fel s az ő sorsaiból értettem meg a történelmi szenvedélyeket. Hol a dráma három fala volt mögöttem a falu, hol a világ volt három fal ömögötte. Nem sokat beszéltem róla, de csak azért, mert túlságosan és mélyen volt bennem. Beszél-e a méterről a mérnök s a kilóról a szatócs?” Németh László: A költő és faluja. *Magyar-ország*, 1935. december 25., 8., majd *Kortárs*, 1966/8, 1208.

147 Uo. 1209.

volt”. Megállapítása szerint „ez a nemzeti paradigma a mai nézőpontok szerinti posztkolonialis diskurzus identitásfilozófiai és identitásirodalmi kontextusába” állítható.¹⁴⁸

Tamási halála után, 1966. szeptember 29-én testvérei Németh Lászlóhoz fordultak segítségért, hogy végrendeletével és síremlékével kapcsolatban járjon közbe a Magyar Írószövetségénél.¹⁴⁹ Talán – vélt – befolyásában bíztak, talán maguk is megláttak, megéreztek valamit testvérük és Németh László különös, kritikákon és betűkön túlmutató kapcsolatából, amelyet akár barátságának is nevezhetnénk.

148 Bertha Zoltán: „Világirodalmi költő”, „székely Homérosz”. Németh László Tamási Áronról. In *Németh László irodalomszemlélete*. Szerk.: Görömbei András. Debrecen, 1999, Kossuth Egyetemi Kiadó, 78.

149 Mélyen tisztelt író úr! A Magyar Írók Szövetségéhez fordultunk kérelemmel Bátyánk végrendeletével és síremlékével kapcsolatban. Kérjük támogatását. Mellékeljük Szervátiusz Jenő kolozsvári művész által készített síremlékterv másolatát. Maradunk mély tisztelettel. 1935-ben járt házuknál és szeretettel várjuk máskor is, Tamási Áron testvérei *Gáspár, Anna, Ágnes, Erzsi, Tamási Áron testvéreitől*. In: *Németh László élete levelekben, II. 1962–1966*. Szerk.: Domokos Mátyás. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 1003.